

УДК 349.2

Сайнецький О.П., здобувач Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, співробітник Служби Безпеки України

Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища

Стаття присвячена розкриттю правового навантаження поняття «соціальне забезпечення військовослужбовців», з'ясуванню доцільності застосування цього поняття замість термінологічного сполучення «соціальний захист».

Ключові слова: соціальне забезпечення, військовослужбовці, військова служба, принципи.

Статья посвящена раскрытию правовой нагрузки понятия «социальное обеспечение военнослужащих», выяснению целесообразности применения этого понятия вместо терминологического сочетания «социальная защита».

Ключевые слова: социальное обеспечение, военнослужащие, военная служба, принципы.

The article elucidate the legal burden of "social security troops", clarify the usefulness of this concept instead of terminological combination of "social protection".

Keywords: social security, military, military service, principles.

Постановка проблеми. Соціальне забезпечення військовослужбовців є нагальним питанням сьогодення, яке потребує якнайскорішого вирішення в розрізі формування дієздатних ЗС України, спроможних захисти національні інтереси власними силами. Так, у Воєнній доктрині серед основних напрямів воєнно-економічної політики визначено як пріоритетне завдання ресурсне забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців, членів їх сімей і працівників Збройних Сил України та інших військових формувань [1]. Очевидно, що до соціальних гарантій військовослужбовців слід віднести повний пакет їхнього соціального забезпечення, без якого військова служба є неprestижною, низькооплачуваною, ризикованою і ніяким еквівалентом не може компенсуватися. Разом із тим, питанню соціального забезпечення військовослужбовців сьогодні не приділено достатньої уваги в науковому плані. Проте це є суттєвим недоліком науки права соціального забезпечення внаслідок того, що саме ця категорія населення є захисниками Вітчизни, забезпечує недоторканість її кордонів, потребує особливої поваги та підвищено гідного відношення з боку як держави, так і кожного окремого громадянина.

Стан дослідження. Зміст й особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища були предметом дослідження в наукових працях наступних науковців: М. Д. Бойко, Н.Б. Болотіна, М. Ф. Головатий, О. Ю. Кисіль, Є. Й. Майовець, Т. Л. Постригань, В. А. Рудик, І. С. Ярошенко та інших. Однак, по суті, підняте питання досі недостатньо досліджене, що й зумовлює його *актуальність*, а також визначає *мету*. Завданням даного дослідження є розкриття сутності поняття «соціальне забезпечення військовослужбовців». *Наукова новизна* полягає у тому, що в статті встановлено ознаки і сутність військової служби, визначено суб'єктний склад категорії «військовослужбовці»; здійснено дослідження понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист»; узагальнено отримані матеріали й зроблено відповідні висновки.

Виклад основного матеріалу. Військова служба за своєю суттю представляє собою особливий вид державної служби — мілітаризовану, основне призначення якої

полягає у забезпеченні оборони України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості. Військовій службі притаманні і загальні ознаки державної служби, і специфічні власні ознаки. Специфічними ознаками військової служби є: 1) основним її завданням є оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості; 2) виконання поставлених завдань з можливістю застосовувати зброю; 3) наявність постійного ризику для життя і здоров'я внаслідок того, що військовослужбовці можуть приймати участь у воєнних конфліктах, бойових діях; 4) уклад життя військовослужбовців є детально регламентованим специфічним правовим режимом, який розповсюджується не тільки на час несення служби, але й на час поза службою, тобто військовослужбовець «завжди» служить; 5) на військовослужбовців покладається підвищена юридична відповідальність і притягаються вони до неї в особливому порядку, регламентованому спеціальними нормами (статуту); 6) з метою забезпечення неупередженого та ефективного виконання поставлених завдань військовослужбовці обмежені у ряді прав та свобод.

До військовослужбовців відносяться особи, що проходять головним чином службу у Збройних Силах України. Наразі триває розбудова воєнної організації держави, відбуваються зміни у сутнісному наповненні військової служби, тому частково можна відносити до військовослужбовців осіб, що проходять службу у внутрішніх військах МВС України. Стосовно нашого дослідження, поняття військовослужбовець є збірним поняттям, до якого включено осіб, що проходять службу, окрім ЗС України та внутрішніх військ МВС України, також у правоохоронних органах спеціального призначення (Державна прикордонна служба та Служба безпеки України), Державній спеціальній службі транспорту.

Розкриваючи зміст понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист», насамперед, слід вказати, що в радянські часи в нормативно-правових актах радянських країн застосовувалося лише поняття «соціальне забезпечення», і тільки після здобуття Україною незалежності та, відповідно, приєднання до міжнародної спільноти, в українські нормативно-правові акти стали вводити поняття «соціальний захист». Тому в науці висловлюються точки зору, що поняття «соціальне забезпечення» є пережитком минулого і більше характеризує відносини держава-громадянин за радянських часів, а поняття «соціальний захист» розкривають як більш сучасне та таке, що відповідає тим заходам і програмам, які реалізуються державою в цій сфері. Виходячи з цього, ряд науковців вважає, що соціальний захист є більш ширшим поняттям, аніж соціальне забезпечення (М.Д. Бойко [2, с. 5], Є.Й. Майовець [3, с. 255]). Вони вказують, що соціальний захист включає в себе не тільки право на соціальне забезпечення, але й інші соціальні права, такі як право на охорону здоров'я, на освіту, на безпечне для життя довкілля, тощо. Відомий український науковець Н.Б.Болотіна також підкреслює більш ширший зміст соціального захисту у порівнянні із соціальним забезпеченням, зазначаючи, що «за межами соціального забезпечення, але у рамках соціального захисту, знаходяться відносини, які регулюються іншими галузями права, зокрема трудовим, екологічним, адміністративним, фінансовим тощо. Крім того, соціальний захист застосовується щодо усіх соціальних прав, одним із яких є право особи на соціальне забезпечення [4, с. 37]. Л.В.Кулачок категорично заявляє, що соціальне забезпечення виступає важливою складовою частиною соціального захисту, але не може замінити його цілком, адже регулює лише одну із сторін соціального захисту [5, с. 174]. З'ясуємо, що розуміється під соціальним захистом

сьогодні в науці.

Насамперед відмітимо визначення, надані в словниках: 1) сучасний економічний словник розкриває соціальний захист як турботу держави про громадян, які потребують допомоги та сприяння у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним станом, недостатнім забезпеченням у наданні засобів для існування [6, с. 317]; 2) термінологічний словник щодо соціальної політики та соціальної роботи визначає соціальний захист як систему принципів, методів, законодавчо встановлених державою соціальних гарантій, заходів і закладів, які забезпечують оптимальні умови життя, задоволення потреб населення [7, с. 401]. Зрозуміло, що в наданих визначеннях соціальний захист представляється як комплексне поняття, яким охоплюється певний напрям діяльності держави, тобто це втілення соціальної спрямованості держави в практику життя шляхом і конкретних заходів, і певних програм, і окремих концепцій, і методів тощо.

Цікаво відзначити, що подібні визначення соціального захисту дійсно мають місце в сучасній науці права соціального забезпечення. Так, В.А. Рудик наголошує на багатозначності даного терміна, розглядає його у широкому та вузькому смислах: у широкому значенні соціальний захист являє собою (функцію) напрямок діяльності держави в соціальній сфері, що відображає різноманітні сторони соціальної політики; у вузькому значенні — як соціальне забезпечення та допомога, що надається людині у зв'язку з настанням соціального ризику [8]. А.В. Житлер вважає, що сферу дії соціального захисту можна окреслити трьома великими комплексами: соціальне забезпечення, соціальна допомога, додатковий соціальний захист [9, с. 3]. Н.Б. Болотіна структурно соціальний захист в Україні ділить на державний соціальний захист, що складається із загальної системи соціального захисту (загальнообов'язкове державне соціальне страхування та державна соціальна допомога), спеціальне соціальне захисту та додаткового соціального захисту; та недержавне соціальне забезпечення (недержавне пенсійне забезпечення; недержавні соціальні послуги) [10, с. 96]. З наведеного зрозуміло, що соціальне забезпечення сприймається як частина цілого (соціального захисту). Яка ж саме це частина, можемо дізнатися, ознайомившись із тим змістом, що вкладається провідними науковцями сучасності в поняття «соціального захисту»:

- В. Ш. Шайхатдинова: соціальний захист охоплює діяльність держави, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств щодо створення сприятливого для людини навколишнього середовища, охорони материнства і дитинства, наданню допомоги родині, охорони здоров'я громадян, професійної підготовки громадян, забезпечення зайнятості населення, охорони праці, регулювання заробітної плати і доходів населення, забезпечення громадян житлом, регулювання права власності громадян, матеріального обслуговування і забезпечення непрацездатних і інших нужденних у соціальній підтримці громадян [11, с. 5];

- Т. Л. Постригань: соціальний захист - це діяльність держави, громадських організацій (професійних спілок) щодо визначення, реалізації та забезпечення основних напрямків соціальної політики у сфері праці, охорони материнства і дитинства, створення ефективних гарантій і пільг сім'ям, професійної підготовки громадян, охорони праці, регулювання заробітної плати; а також діяльність суб'єктів соціального захисту щодо страхування та соціального забезпечення працівників [12];

- Є. О. Мачульська: у широкому значенні під соціальним захистом розуміють діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування та розвитку повноцінної

особистості, виявлення і нейтралізацію негативних факторів, що впливають на особистість, створення умов для самовизначення й утвердження в житті [13, с. 4];

- Н. М. Внукова: соціальний захист — це державна підтримка верств населення, які можуть зазнати негативного впливу ринкових процесів з метою забезпечення відповідного життєвого рівня, тобто заходи, що включають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливих верств населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення [14, с. 8];

- С. Приходько: соціальний захист як функція держави є системою правових, економічних і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення всіх громадян рівними можливостями досягнення життєвого рівня для себе та своєї сім'ї, соціальної підтримки і допомоги на випадок певних обставин, наприклад непрацездатності, хвороби, безробіття тощо [15, с. 20].

- А. Гончаров: соціальний захист як правову категорію, яка охоплює сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, спрямовані на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи та на підтримання оптимальних умов життя [16 с. 128];

- І.С. Ярошенко: соціальний захист — це діяльність держави, яка здійснюється у рамках державного управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя й закріплена у системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються при задоволенні потреб особи в належному матеріальному забезпеченні із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї, у випадках, передбачених законодавством, у розмірі, не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня. При цьому, соціальні ризики у правовому контексті слід розуміти як визначені законом фактори порушення нормального соціального становища людей при пошкодженні здоров'я, втраті працездатності або відсутності попиту на працю, які супроводжуються настанням для зайнятого населення матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку, додаткових витрат, пов'язаних з народженням дитини [17].

Слід відмітити, що Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», соціальним захистом військовослужбовців називає діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі (ст. 1).

Відзначимо, що в чинному законодавстві поняття соціального захисту та соціального забезпечення зазвичай не розрізняються і вживаються або як тотожні, або як взаємозамінюючі, в деяких випадках — як взаємно доповнюючі. Так, О. Ю. Кисіль звертає увагу на те, що національне законодавство не розрізняє терміни «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» і називає одні і ті ж самі заходи в одних документах соціальним захистом, а в інших — соціальним забезпеченням [18]. Звичайно, такий підхід законодавця не сприяє розробці ефективної системи соціального захисту та, відповідно, формуванню чіткої структури, з якої складається увесь комплекс заходів щодо соціального захисту. Основною організаційно-правовою формою здійснення

соціального забезпечення є загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Чинним законодавством України передбачено наступні види загальнообов'язкового державного соціального страхування: 1) загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття; 2) загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 3) загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням; 4) загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; 5) медичне страхування.

Висновок. Підсумовуючи, соціальний захист є втіленням соціальної політики держави, його соціальною функцією, що виявляється у певному спрямуванні діяльності соціальної держави задля досягнення прийняттого гідного рівня життя її населення в цілому та кожного окремого індивіда. Соціальному забезпеченню в цій системі відведена наступна роль: воно є конкретним втіленням заходів соціального захисту в особливих випадках, за умови настання соціального ризику. Тобто з викладеного ми робимо висновок, що соціальний захист є системою і превентивних, і поточних комплексних заходів, в той час як соціальне забезпечення є поточними заходами в умовах, коли особа *вже* потребує додаткового захисту її здоров'я та життя, її прав та свобод. Отже, стосовно військовослужбовців слід казати саме про соціальне забезпечення, адже це особи, які *вже* знаходяться в особливих умовах, усе їхнє життя з моменту вступу на військову службу суттєво відрізняється від умов життя інших осіб. Особливості соціального забезпечення військовослужбовців проявляються в принципах такого забезпечення, до яких слід віднести: загальні принципи соціального забезпечення військовослужбовців та галузеві принципи соціального забезпечення військовослужбовців. До загальних відносяться: 1) принцип законності та обов'язковості; 2) принцип додержання прав та свобод; 3) принцип гуманітарного та соціального розвитку; 4) принцип всезагальності права на соціальне забезпечення; 5) відповідність соціального забезпечення міжнародним стандартам соціального захисту. Серед галузевих принципів соціального забезпечення військовослужбовців, можна виділити: 1) принцип забезпечення у необхідних розмірах, які відповідають сформованому розміру задоволення потреб військовослужбовців на даному етапі розвитку суспільства (збалансованості); 2) принцип адресності; 3) принцип диференціації умов і норм забезпечення залежно від строку служби та звання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Указ Президента «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року» «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» від.08.06.12 № 390/2012 // Офіційний вісник Президента України, 2012, N 20 (19.06.2012), ст. 471.
2. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України : Навчальний посібник / М.Д. Бойко. К. : Атика, 2006. — 380 с.
3. Майовець Є.І. Дослідження категорій соціального захисту населення в Україні / Є.І. Майовець, Л.О. Соляк // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: Збірник науково-технічних праць. — 2011. — Вип. 21.24. — С. 254–259.
4. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні : проблеми термінів і понять / Н. Болотіна // Право України. — 2000. — № 4 — С. 35–40.
5. Кулачок Л.В. До питання поняття та видів соціально-правового захисту в Україні / Л.В. Кулачок // Культура народів Причорномор'я. — 2002. — № 30. — С. 171-176.
6. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. — М.

: ИНФРА—М, 1998. — 479 с.

7. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота : Термінологічно-понятійний словник / М.Ф. Головатий, М.Б. Панасик — К. : МАУП, — 2005. — 560 с.

8. Рудик В.А. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні : Автор. дис. канд. юр. наук: спеціальність 12.00.05 — трудове право ; право соціального забезпечення / В.А. Рудик // Харків. — 2007. — 20 с. / [Електронний ресурс] : Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua> .

9. Життлер А.В. Організація соціального забезпечення у Франції: Конспект лекцій / А.В. Життлер. — К.: Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1993. — 46 с.

10. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н.Б. Болотіна. — К.: Знання, 2005. — 381 с.

11. Шайхатдинов В.Ш. Право социального обеспечения РФ: Учебное пособие / В.Ш. Шайхатдинов. — Екатеринбург : УрАГС, 1996. — 145 с.

12. Постригань Т.Л. Соціальний захист як гарантія реалізації трудових прав громадян : Автор. дис. канд. юр. наук : спеціальність 12.00.05 — трудове право; право соціального забезпечення / Т.Л. Постригань. — К., 2010. — 16 с. / [Електронний ресурс] : Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.

13. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения. — М., 1999. — 240 с.

14. Внукова Н.М. Соціальне страхування. Конспект лекцій для студентів спеціальностей 7.050104, 7.050105 усіх форм навчання / Н.М. Внукова, Н.В. Кузьминчук. — Харків: Вид. ХДЕУ, 2004. — 216 с.

15. Приходько С. Держава і соціальний захист громадян // Право України. — 1999. — № 2. — С. 22—26.14.

16. Гончаров А. Поняття соціального захисту // Право соціального забезпечення — Жовтень, 2009. — с. 126-129.

17. Ярошенко І.С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : Автор. дис. канд. юр. наук: спеціальність 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / І.С. Ярошенко. — К., 2006. — 18 с. / [Електронний ресурс] : Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.

18. Кісіль О.Ю. Загальні підходи до розуміння категорії «соціальне забезпечення» / О.Ю. Кісіль // Право і безпека. — 2011. — № 5(42) / [Електронний ресурс] : Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2011_5/PB-5/PB-5_41.pdf